

Město a potraviny: alternativní způsoby produkce a spotřeby potravin

Města byla odjakživa centrem inovací a motorem změn. Nejinak je tomu i v případě spotřeby potravin. Po dlouhém období obliby nakupování ve velkoplošných prodejnách na okrajích měst se zdá, že se alespoň někteří čeští nakupující obrací zpět k „intimnějším“ formám nakupování a začínají se více zajímat o zboží, které nakupují, z hlediska kvality, zdraví, původu, okolností vzniku apod. Ke slovu se tak dostávají tzv. alternativní potravinové sítě, jejichž fungování nezdá se iniciovali právě nespokojení spotřebitelé z městských oblastí dožadující se čerstvých a zdravějších lokálních potravin. Článek popisuje tyto formy, které se už stihly v Česku etablovat. Město však nemusí být pouze původcem změn ve spotřebitelských trendech, může být samo také místem produkce potravin. Druhá část článku stručně představuje tzv. městské zemědělství a v jeho rámci komunitní zahradničení, které si v českých městech získává stále více příznivců.

Změny v městských trendech získávání a spotřeby potravin

Po téměř čtyřech desetiletích omezených možností nakupování přivítali čeští spotřebitelé počátkem 90. let minulého století příliv zahraničních maloobchodních řetězců a jejich velkoplošných prodejen s opravdovým nadšením. V okrajových částech největších českých měst se začalo s výstavbou supermarketů, hypermarketů a diskontních prodejen různých maloobchodních řetězců, které představovaly velký nárůst v celkových prodejních plochách a revoluci v šíři nabídky napříč sortimenty. A právě ve městech také na konci první dekády nového milénia započal tzv. obrat ke kvalitě, který již delší dobu probíhá v Západní Evropě, USA a dalších vyspělých zemích (Spilková, 2016). K tomuto obratu do jisté míry napomohlo také několik skandálů, které otrásly důvěrou zákazníků v kvalitu zboží prodávaného ve velkoformátových prodejnách. Zákazníci se začali vracet k drobným obchodníkům, do malých pekáren, řeznictví či specializovaných prodejen s ovocem a zeleninou. Zatímco v předchozích letech úloha velkých a moderních prodejen jako hlavního místa Čechů pro nákup čerstvých potravin neustále vzrůstala, po těchto afé-

rách (prošlé lhůty, omývání masa, klamné označování apod.) začala křivka zejména v kategorii masa, uzenin, lahůdek a pečiva zřetelně klesat. Důležité je, že někteří nakupující začali projevovat nespokojenost s jednotvárným a neosobním prostředím hyper- či supermarketů a toužili znovu obnovit vztah mezi spotřebitelem a výrobcem potravin, měli zájem o komunikaci a dostatek informací o zboží samotném a způsobu jeho produkce. Na základě inspirace ze zahraničí a aktivity některých zájmových organizací v čele s těmito „nespokojenými spotřebiteli“ začaly v Česku vznikat první tzv. alternativní potravinové sítě.

Existuje mnoho různých definic **alternativních potravinových sítí**. Podle Lucy Jarosz (2008) by tyto sítě měly splňovat následující charakteristiky: 1. potraviny urazí kratší vzdálenost mezi výrobcem a spotřebitelem; 2. výroba potravin probíhá na menších farmách s často odlišnými zemědělskými metodami, např. ekologickým zemědělstvím; 3. vyznačují se specifickými prodejními místy a formami (farmářské trhy, bedýnková družstva, komunitou podporované zemědělství); 4. kladou si závazek přispívat také k sociální, ekonomické a environmentální dimenzi udržitelného

rozvoje potravinové výroby, distribuce a spotřeby.

První formou alternativních potravinových sítí byly v Česku **farmářské trhy**. První skutečný farmářský trh se konal na podzim roku 2009 tak trochu „na zkoušku“ v pražských Klánovicích. Jejich rozmach přišel v roce 2010, kdy se jen v Praze rozjelo na dvacet pravidelně konaných farmářských trhů, jejichž počet se v další sezóně ještě zdvojnásobil. Obliba a úspěch farmářských trhů, které zákazníci zaplavili doslova ze dne na den, se pak velmi rychle šířily i do ostatních měst Česka, a v roce 2012 tak již v celé zemi fungovalo na 150 farmářských trhů. Jejich počet se pak postupně upravoval a konsolidoval na nižší počet zejména proto, že často není jednoduché zajistit dostatek prodejců pro pravidelné konání trhu, ale i proto, že farmáři sami začali aktivně vyhledávat i další distribuční kanály pro své výrobky. Jedním z takových kanálů může být například prodej v tzv. **farmářských obchodech**, které na konci roku 2010 navázaly na vzestup farmářských trhů. Jedná se o kamennou prodejnu, kde jsou nabízeny výrobky od malých a středních farmářů, často v ještě širším sortimentu než na trhu, s výhodou zajištění odbytu i v zimě, kdy mnohé trhy nejsou provozovány. Farmářských obchodů najdeme v Česku již více než šedesát a jejich počet, zejména ve větších městech, stále roste. Jejich provozovatelé se soustředí na výběr čerstvých lokálních produktů bez umělých náhražek z vyhlášených pěstitelských lokalit, ale často také na produkty pro speciální dietní požadavky – bezlepkové, vegetariánské, raw apod.

Oblíbenou formou nákupu čerstvých lokálních potravin mohou být také tzv. **bedýnky**. Zde odběratel zaplatí předem danou částku za bedýnku, ve které obdrží směs sezónních výrobků (zeleninu, ovoce, bylinky, ale i med, vajíčka, maso, sýry apod.) od farmářů z blízkého okolí. Bedýnku si většinou vyzvedává na sjednaném místě v pevně danou dobu. Systém je výhodný jak pro farmáře, který ušetří za složitou distribuci a zprostředkovatelské mezičlánky, tak pro zákazníka, který za čerstvé potraviny většinou zaplatí méně než v obchodě. U nás již působí více než sto bedýnkových družstev,

Obr. 1: Otevření farmářských trhů bylo přivítáno s obrovským entuziasmem a zákazníci zaplavili tyto trhy doslova ze dne na den. Foto: J. Spilková

PLANETA VOLÁ SOS

kteřá distribuují bedýnky do cca čtyř stovek odběrných míst, a zájem o tuto formu stále roste. Ještě těsnější vztah mezi spotřebitelem a výrobcem pak lze navázat díky tzv. **komunitou podporovanému zemědělství** (KPZ). Jedná se o skutečnou alternativu vznikající „zdola“, partnerstvím farmářů a jejich odběratelů či podporovatelů z města, kteří si je většinou sami aktivně vyhledali a kontaktovali. Odběratelé předem zaplatí svému farmáři, aby následně každý týden dostávali čerstvé produkty podle svých potřeb a možností úrody v daném období a místě. Obě strany uzavírají smlouvu a společně pak sdílejí výhody takového úzké spolupráce, ale i nejistotu a rizika, která mohou způsobit živelné pohromy, neúroda apod. V Česku zatím funguje cca 20 projektů komunitou podporovaného zemědělství.

Městské zemědělství

Ve snaze o zvýšení udržitelnosti městských systémů se ukazuje, že i ta největší města mají velký potenciál pro produkci potravin. V poslední době se tak stále častěji hovoří o konceptu tzv. **městského zemědělství**, které můžeme jednoduše definovat jako všechny potraviny a paliva pěstovaná v rámci denního rytmu města. Na rozdíl od klasického zemědělství provozovaného na venkově je městské zemědělství integrováno do lokálních městských ekonomických a ekologických systémů. Je tedy přímou součástí fungování města díky vyšší provázanosti v čase a prostoru a rychlejším tokům zdrojů (Mougeot, 2000). Zahnuje městské sady, vinice, stromy na ulicích, parcích či v soukromých zahradách, zeleninu a další produkty pěstované v zahradách u domů, komunitních zahradách, zahrádkových koloniích, na střechách či na jinak nevyužívaných pozemcích, podél vodních toků či cest. Patří sem i chov drobného hospodářského zvířectva na dvorcích u domů, včelí úly ve městě, akvakultura v městských rybnících či vodních tocích apod. Asi nejviditelnější formou městského zemědělství u nás je pak tzv. městské zahradničení, které se v českých městech těší stále větší oblibě.

Jedná se o aktivitu, která na první pohled vzbuzuje dojem, že se nejedná o žád-

Obr. 2: Komunitní zahrady slouží nejen jako místo pěstování potravin, ale také jako prostor pro setkávání, odpočinek, vzdělávání a dětské hraní. Foto: J. Spilková

nou novinku. Zahrádkářské kolonie přece byly a stále ještě jsou, přestože jich neustále ubývá, součástí českých měst. Dnešní pojetí městského zahradničení, tak jak přichází z USA, západní či severní Evropy, však zdůrazňuje především roli komunity a místního společenství. Spočívá v tom, že se určitá skupina lidí organizuje, sežene místo k pěstování a pak se společně stará o tento pozemek. Zelenina či bylinky se zde pěstují většinou v pytlích či bedýnkách naplněných zeminou, které si jednotliví členové komunity za drobný poplatek pronajímají na celou pěstební sezónu. Vedle této drobné zemědělské činnosti však taková zahrada slouží také k setkávání, pořádání různých společenských či kulturních akcí, vzdělávacích workshopů apod. V Praze vznikla první **komunitní zahrada** v Holešovicích v roce 2012 na nevyužívané ploše parkoviště uprostřed městské zástavby. V následujících letech vznikaly další zahrady a v roce 2016 se již pěstovalo na téměř dvaceti projektech včetně nevyužívaných ploch či vnitrobloků domů v Praze a zhruba na další dvacítce komunitních zahrad ve zbytku republiky. Přestože nejčastějšími aktéry komunitního zahradničení bývají mladí lidé, maminky s dětmi, nezřídka se zapojují i důchodci

a starší lidé, kteří zde rádi ožijí zkušenosti získané v době, kdy bylo zahrádkáření každodenní součástí jejich života. Podle nedávného šetření mezi komunitními zahradami v Praze (Spilková, 2017) je hlavní motivací ke komunitnímu zahradničení snaha dělat něco dohromady s lidmi z okolí, utužování komunity a setkávání se. Tato motivace je následována zájmem vypěstovat si kvalitní, čerstvé potraviny a snahou o zdravý životní styl. Třetí nejdůležitější motivací je snaha odpočinout si a realizovat se smysluplnou činností na zdravém vzduchu.

Ukazuje se tedy, že města mohou být v produkci potravin alespoň částečně soběstačná a že existuje mnoho možností, jak pěstovat potraviny v prostředí města, v blízkosti hlavních konzumentů, s ohledem na přírodní cykly a udržitelný rozvoj a zároveň budovat kvalitní mezilidské vztahy a smysl pro komunitu v rámci dnešních měst.

*Jana Spilková, PŘF UK
spilkova@natur.cuni.cz*

Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci grantu „Potraviny a město: Geografie městského zemědělství v českém kontextu“.

The City and Food: Alternative Forms of Food Production and Consumption. This paper introduces alternative forms of food consumption and production within urban areas. First, it introduces alternative food networks and various forms of such networks that have already established themselves in Czechia. Second, the paper turns to urban agriculture in general, documenting the first examples of community gardens in Prague.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- JAROSZ, L. (2008): The city in the country: Growing alternative food networks in metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24, 3, s. 231–244.
- MOUGEOT, L. J. A. (2000): Urban agriculture: definition, presence, potentials and risks. In: Bakker, N. a kol. (eds.): *Growing Cities, Growing Food*. ZEL, Feldafing, s. 1–42.
- SPILKOVÁ, J. a kol. (2016): *Alternativní potravinové sítě: Česká cesta*. Karolinum, Praha, 184 s.
- SPILKOVÁ, J. (2017): Producing space, cultivating community: The story of Prague's new community gardens. *Agriculture and Human Values*, v tisku. doi: 10.1007/s10460-017-9782-z

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Uvažte, jaké plochy lze využít pro pěstování potravin ve městě. Jak se v okolí vašeho bydliště využívají oblasti nevhodné k zástavbě či ladem ležící veřejná půda?
2. Co vše se dá pěstovat v rámci domácností (střechy, balkony, dvorky, zahrady)? Cestou do školy sledujte, zda domácnosti v okolí vaší školy využívají zahrady u domu k pěstování potravin, a poté o tom diskutujte.